

2019. 206 с.

2. Літвіняк О. В. Збірник вправ для занять з усного перекладу: англо-українська мовна пара. Вінниця: Нова книга, 2019. 232 с.

3. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу. Вінниця: Нова книга, 2013. 376 с.

4. Nesterenko N., Lysenko K. A course in interpreting and translation. Vinnytsia: Nova Knyha, 2006. 248 p.

Остапенко С.

– кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки і торгівлі імені
Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг

УДК (81'38:[811.11:659.1]) : (81'25:004.832.2) (045)

**ЗАСТОСУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В
УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ Г. ВЕЛЛСА «МАШИНА ЧАСУ»**

У статті визначено поняття «трансформація» і «лексична трансформація» та специфіку їх застосування в процесі художнього перекладу. На основі компаративного аналізу автором досліджено проблему застосування лексико-семантичних трансформацій в українських перекладах роману Г. Веллса «Машина часу», здійснені М. Івановим та О. Дідик, з'ясовано їх комплексність та виправданість.

Ключові слова: контекст, переклад, трансформація, заміна, відповідність, комплексність.

Остапенко С.

– кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранной филологии, украиноведения и социально-правовых дисциплин Донецкого национального университета экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского, г. Кривой Рог

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ
В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ РОМАНА Г. УЭЛЛСА «МАШИНА
ВРЕМЕНИ»**

В статье определяются понятия «трансформация» и «лексическая трансформация» и специфика их использования в процессе художественного перевода. На основе компаративного анализа автором исследована проблема использования лексико-семантических трансформаций в украинских переводах романа Г. Уэлса «Машина времени», сделанных Н. Ивановым и О. Дидик, выяснена их комплексность и оправданность.

Ключевые слова: контекст, перевод, трансформация, замена, соответствие, комплексность.

Ostapenko S.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Head of the Department of Foreign Philology, Ukrainian Studies, Social and Law Disciplines, Donetsk M. Tugan-Baranovskyi National University of Economics and Trade, based in Kryvyi Rih

**LEXICO-SEMANTIC TRANSFORMATIONS IN THE UKRAINIAN
TRANSLATIONS OF THE NOVEL "THE TIME MACHINE" BY H. G.
WELLS**

The article deals with the notions of “transformation” and “lexical transformation”, defines peculiarities of their application while fiction texts translation. On the basis of comparative analysis the author investigates the problem of lexico-semantic transformations application in Ukrainian translations of the novel “The Time Machine” by H. G. Wells, identifies their integrity and propriety.

Transformation is a basis of the majority of the translation receptions involving changing formal or semantic components of a source text while preserving the information intended for transference. Lexico-semantic transformations play an important role in the process of translation, providing the text with dynamics, enhancing expressivity, serving to enhance the image-expressive functions of a language.

In translation process of the novel “The Time Machine” M. Ivanov and O. Didyk applied the following types of lexico-semantic transformation: synonymous substitution, descriptive translation, contextual substitution, transcoding, antonymous translation, decompression, permutation, transposition, concretization of meaning, and generalization of meaning. Synonymous and contextual substitution are more often applied, the rare is generalization of meaning. About three hundred transformations can be found in M. Ivanov's translation, which indicates that the translator somewhat deviates from the norms of the source language in order to make the text easier for Ukrainian readers to understand and to bring it closer to the norms of the Ukrainian language. In its turn, the translation made by O. Didyk demonstrates the translator's efforts to adhere to the norms of the original and to achieve simplified translation.

Summing up the carried-out analysis it's possible to draw a conclusion that in most cases transformations are justified. For the most part, the transformations are complex: in order to achieve adequacy – the main purpose of translation – translators applied several transformations simultaneously, as it is important in the process of translation to convey not only the content but also stylistics and mood with which the work was created. For this purpose stylistic transformations are applied in complex with the lexico-semantic ones.

Key words: *context, translation, transformation, replacement, compliance, integrity.*

Постановка проблеми. Процес перекладу передбачає встановлення відносин між даними мови перекладу і вихідного мови. Ці відносини – передумова для перекладу, тому що будь-яке тлумачення вихідного тексту безпосередньо пов'язано з відбором вербальних засобів мови перекладу. Перекладацькі труднощі (лексичні, граматичні та стилістичні) обумовлені невідповідністю одиниць мови перекладу і вихідного мови. «Перекласти – значить висловити вірно і повно засобами однієї мови те, що вже висловлено раніше засобами іншої мови» [8, с. 7]. Для подолання невідповідностей перекладач вдається до прийомів міжмовної заміни, щоб досягти еквівалентності між текстом оригіналу і текстом перекладу. Дані перетворення називаються перекладацькими трансформаціями. Вибір трансформації залежить від ряду факторів і обумовлений лексико-граматичними особливостями мови оригіналу (МО) і мови перекладу (МП). Так, лексиці української мови притаманна велика конкретність, а для лексики англійської мови характерна широка семантика значення слова.

Трансформація – основа більшості прийомів перекладу.

Л. Бархударов під терміном «трансформація» розуміє певні відносини між двома мовними одиницями, з яких одна є вихідною, а друга створюється на основі першої, а під терміном перекладацької трансформації – ті численні і якісно різноманітні міжмовні перетворення, які здійснюються для досягнення перекладацької еквівалентності («адекватності перекладу») всупереч розбіжностям у формальних і семантичних системах двох мов [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до проблеми перекладацьких трансформацій з боку лінгвістів та їхнє всебічне вивчення є у курсі теорії і практики перекладу вже традиційними. Такі відомі лінгвісти, як Л. Бархударов, Є. Бреус, В. Комісаров, Я. Рецкер, А. Федоров, О. Швейцер та багато інших, присвятили дослідженню перекладацьких трансформацій свої численні статті та монографії [7, с. 113]. Але питання виправданості застосування трансформацій при перекладі творів художньої літератури залишається в полі зору сучасних лінгвістів.

Метою статті є аналіз застосування лексико-семантичних трансформацій в процесі перекладів роману Г. Веллса «Машина часу» українською мовою, здійснені М. Івановим та О. Дідик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово – це одиниця, яка є частиною лексичної системи мови. Так як семантика слова унікальна для кожної окремо взятої лексичної системи, при перекладі на іншу мову виникає безліч проблем, пов'язаних з пошуком схожого за значенням еквівалента в лексичній системі мови перекладу. Як правило, при подібного роду невідповідності перекладач замінює «неспівпадаюче» слово або словосполучення на іншу одиницю, зберігаючи сенс висловлювання в цілому. Такі заміни в перекладознавстві називаються «трансформаціями». Таким чином, перекладацькі трансформації – «це ті численні, різноманітні за значенням міжмовні перетворення, які здійснюються для досягнення перекладацької еквівалентності, незважаючи на розбіжності в формальних і семантичних системах двох мов» [2].

Виділяють чотири причини, що викликають лексичні трансформації: різне бачення предметів об'єктивної дійсності, засноване на виділенні в відповідних словах двох різних мов двох різних ознак; різниця в семантичній структурі слова; відмінність в сполучуваності; традиції вживання слова етносом. Кожне слово співвідноситься з поняттям про ті предмети, які воно позначає. Його семантика відображає бачення світу, властиве тільки носієві цієї мови.

Лексичні трансформації описують формальні і змістовні відносини між словами і словосполученнями в оригіналі і перекладі.

У своїй роботі «Курс перекладу» [5] Л. Латишев визначає лексичні трансформації як «відхилення від словникових відповідностей». У лексичних системах англійської та української мов спостерігаються розбіжності, які проявляються в типі змістової структури слова. Будь-яке

слово, тобто лексична одиниця – це частина лексичної системи мови. Цим пояснюється своєрідність семантичної структури слів в різних мовах. Тому суть лексичних трансформацій полягає в «заміні окремих лексичних одиниць (слів і стійких словосполучень) МО лексичними одиницями МП, які не є їх словниковими еквівалентами і, відповідно, мають інше значення, ніж передані ними в перекладі одиниці МО» [5, с. 196].

До лексико-семантичних перекладацьких трансформацій належать усі способи перекладу лексичних одиниць (слів, словосполучень, фразем), враховуючи видозміни у їхній формі і значенні у порівнянні з МО.

Ми візьмемо за основу класифікацію науковців Л. Науменко та А. Гордєєвої [6], які залежно від характеру одиниць вихідної мови виділяють наступні лексико-семантичні перекладацькі трансформації: синонімічна заміна, контекстуальна заміна, калькування, описовий переклад, антонімічна заміна, транспозиція, пермутація, конкретизація, генералізація, транскодування, компресія, декомпресія.

У процесі роботи над перекладами роману Г. Веллса «Машина часу» [9], зроблених М. Івановим [3] та О. Дідик [4] українською мовою, нами було вилучено й опрацьовано застосування різноманітних лексико-семантичних трансформацій. Найбільш вживаною трансформацією була **контекстуальна заміна**, суть якої полягає в «перекладі слова або словосполучення мови оригіналу словом, яке не є його словниковим значенням і підібрано із врахуванням контексту та мовних норм мови перекладу» [6].

Так, у фразі “*there was that luxurious after-dinner atmosphere*” [9] – «У товаристві панувала та чудова пообідня атмосфера» [3] – «Панувала та приємна пообідня атмосфера» [4] слово *luxurious*, що має наступні словникові значення: 1) розкішний; 2) дорогий; 3) багатий; 4) марнотратний; 5) фешенебельний [1], було перекладено як *чудова* і *приємна*, що не є його словниковими значеннями, але більш сполучаються зі словом *атмосфера* відповідно узусу української мови. Водночас, експресивність вислову було знижено (використано стилістичну трансформацію логізації).

У фразі “*a weather record*” [9] – «крива погоди» [3] – «метеорологічне зведення» [4] слово *record*, що має значення 1) рекорд; 2) запис; 3) звіт; 4) протокол; 5) платівка [1], М. Іванов переклав як *крива*, а О. Дідик як *зведення* задля точної передачі не лише семантичного значення слова, а й ситуативної прикріпленості до контексту.

Поряд із контекстуальною заміною перекладачі доволі часто застосовують трансформацію **синонімічної заміни**, суть якої полягає у виборі одного із значень полісемантичного слова відповідно до контексту [6].

Так, у фразі “*Some of my results are curious*” [9] – «дійшов деяких

цікавих висновків» [3] – «досягнув досить цікавих результатів» [4] слово *curious* є полісемантичним і має наступні значення: 1) цікавий; 2) чудний; 3) допитливий [1]. Як бачимо, автори перекладу використали одне із значень, яке найбільш підходить за контекстом.

У наступному прикладі “*as we sat and lazily admired*” [9] – «ми, посідавши в крісла, недбало прислухалися» [3] – «ми сиділи і ліниво захоплювались» [4] слово *lazily* має наступні словникові значення: 1) ліниво; 2) недбало [1]. М. Іванов використав перше значення, а О. Дідик друге, але у сполученнях зі словами *прислухалися* і *захоплювались* точно передають дисонанс, який був закладений в оригінальному реченні.

Виходячи з аналізу тексту оригіналу та перекладів роману «Машина часу» можна стверджувати, що перекладачі доволі часто вдаються до трансформації **транспозиції**, тобто заміни однієї частини мови на іншу.

Розглянемо приклади: “*have a real existence*” [9] – «не існує в природі» [3] – «не може існувати» [4]. Як бачимо, іменник *existence* обидва перекладачі відтворили дієсловами, тобто застосували різновид транспозиції **вербалізацію**.

Це можна спостерігати і в наступному прикладі: “*where you are wrong*” [9] – «Ось тут ви й помиляєтеся» [3] – «от якраз у цьому ви помиляєтеся» [4], де прикметник *wrong* обидва лінгвісти переклали дієсловами. Паралельно з транспозицією в даному вислові перекладачі застосували контекстуальну заміну, передавши слово *where* фразами *ось тут* і *от якраз у цьому*, що підкреслює комплексність застосування перекладацьких трансформацій задля досягнення адекватності перекладу.

Для перекладу власних назв та інтернаціональної лексики М. Іванов та О. Дідик застосували трансформацію **транскодування**, суть якої полягає у «перекладі шляхом відтворення звукової / графічної форми слова мови оригіналу засобами мови перекладу» [6]. У більшості випадків було застосовано **адаптивне транскодування** – адаптацію форми слова до фонетичних або граматичних норм МП [6]: *geometry* – *геометрію* – *геометрія*; *mathematical* – *математична* – *математичної*; *abstractions* – *абстракції* – *абстракція*; *cube* – *куба* – *куба*; *lamp* – *лампи* – *лампи*; *provincial* – *провінційний* – *провінційний*; *perspective* – *перспективу* – *перспективою*.

Для передачі значення лексичної одиниці, еквівалент якої відсутній в мові перекладу (безеквівалентна лексика), М. Івановим та О. Дідик було здійснено описовий переклад: “*with a slight accession of cheerfulness*” [9] – «пожвавившись» [3] – «трохи бадьорішим голосом» [4]; “*with a uniform velocity*” [9] – «з однаковою швидкістю» [3] – «незмінною швидкістю» [4]; “*travel indifferently in any direction of Space and Time*” [9] – «рухатиметься і в Часі, і в Просторі, залежно від бажання» [3] – «пересуватись у будь-якому напрямі простору і часу, як

цього забажає» [4].

Через розбіжності англійської та української мов не лише на лексичному, а й більшою частиною на граматичному рівні, та з урахуванням узусу обох мов, для адекватного перекладу значної кількості словосполучень перекладачі застосували трансформацію **пермутації** – «заміну місць лексем у словосполученні або елементів у фраземі» [4]:

The Time Traveller [9] – *Мандрівник у Часі* [3] – *Мандрівник у Часі* [4]; *for so it will be convenient to speak of him* [9] – *так найслухніше його називати* [3] – *так буде найзручніше його називати* [4]; *was expounding a recondite matter to us* [9] – *розказував нам якісь дивовижні речі* [3] – *роз'яснював нам щось неймовірне* [4]; *geometry of Four Dimensions* [9] – *геометрією чотирьох вимірів* [3] – *чотиривимірною геометрією* [4].

Ще однією трансформацією, необхідною для подолання розбіжностей морфологічного прошарку порівнювальних мов, є **антонімічний переклад** – «заміна форми слова в МО на протилежну за значенням в МП (позитивне значення – на негативне і навпаки)» [6].

Так, фразу *“unreal distinction”* [9], де слово із явно вираженою семою заперечення *un-* було перекладено словом без подібної семи – *«вигадану різницю»* [3] – *«хибна тенденція»* [4], що є характерною ознакою різновиду антонімічного перекладу – **позитивації**.

У наступних прикладах можна спостерігати зворотній позитивації процес – **негативацію**, де слово без явно вираженої семи заперечення було перекладено словом або фразою із подібною семою.

“There I object” [9] – *«А ось із цим я не згідний»* [4]; *“it is very remarkable that this is so extensively overlooked”* [9] – *«Цікаво, що якраз на це ніхто не звертає ніякої уваги»* [3] – *«Дивовижним є те, наскільки цей факт недооцінюється»* [4]; *“some foolish people”* [9] – *«чимало невігласів»* [3] – *«деякі не надто мудрі люди»* [4]; *“I admit”* [9] – *«Я не заперечую»* [3].

Для необхідності експлікувати імпліцитну інформацію першоджерела, прояснивши її на лексичному рівні для малознайомого з нею читача, застосовується трансформація **декомпресії** – «збільшення кількості мовних знаків у вислові друготвору» [6]. Такий вид трансформації можна прослідкувати в наступних прикладах з роману «Машина часу»: *“The fire burned brightly”* [9] – *«У каміні яскраво палахкотів вогонь»* [3] – *«У коминку яскраво палахкотів вогонь»*; *“how about up and down”* [9] – *«що скажете ви про пересування вгору та вниз»* [3] – *«як щодо руху догори і донизу»* [4]; *“Gravitation limits us there”* [9] – *«Тут уже наші можливості обмежує сила тяжіння»* [3] – *«Тут нас обмежує сила тяжіння»* [4]; *“investigations into the geometry of Four Dimensions”* [9] – *«досліджень у царині геометрії чотирьох вимірів»* [3] – *«дослідження в галузі чотиривимірної геометрії»* [4].

Проаналізувавши переклади роману «Машина часу» на предмет

застосування М. Івановим та О. Дідик лексико-семантичних трансформацій, необхідно зазначити, що здебільшого для досягнення адекватності перекладу та відтворення прагматики твору трансформації носили комплексний характер.

“Is not that rather a large thing to expect us to begin upon?” [9] – «Чи не занадто важкий предмет, щоб починати саме з нього?» [3] – «Чи не здається вам, що ви забагато від нас очікуєте для початку?» [4].

При перекладі наведеної вище фрази М. Івановим було застосовано лексико-семантичні трансформації конкретизації (іменник *thing* із широкою семантикою перекладено як *предмет* із вузькою семантикою), контекстуальної заміни (слово *large* перекладено *важкий*, що не є його словниковим значенням) та компресії (вилучено слово *expect*), а також граматичні трансформації заміни порядку слів та внутрішній поділ, що не були предметом нашого дослідження, але надали перекладу комплексності та адекватності. О. Дідик, в свою чергу, наблизила свій переклад до мови оригіналу, застосувавши лише декомпресію (додала слово *здається*) та внутрішній поділ.

“The thing the Time Traveller held in his hand was a glittering metallic framework, scarcely larger than a small clock, and very delicately made” [9] – «В руках Мандрівник у Часі тримав якусь блискучу металеву раму, розміром трохи більшу за настільний годинник, надзвичайно тонкої роботи» [3] – «Річ, яку тримав у руках Мандрівник в Часі, мала блискучий металевий каркас і була дуже витончена. За розміром – трохи більша за невеликий годинник» [4].

Для перекладу даного речення М. Іванов застосував пермутацію (Мандрівник у Часі – заміна порядку слів), адаптивне транскодування (металевий), контекстуальну заміну (*small* – настільний) та транспозицію (дієслівна фраза *delicately made* перекладена іменником+прикметником – *тонкої роботи*). О. Дідик знову ж намагається наблизити свій переклад до оригіналу не тільки в плані семантики, але й структури речення, але застосовує антонімічний переклад (*small* – невеликий).

“There was a minute’s pause perhaps” [9] – «На хвилину запала мовчанка» [3] – «Якусь хвилину ніхто не зронив ні слова» [4].

М. Іванов застосовує конкретизацію одночасно з експресивацією (*was* – запала) та контекстуальну заміну (*pause* – мовчанка). О. Дідик, в свою чергу, вдається до антонімічного перекладу (ніхто не зронив), конкретизації одночасно з експресивацією (*was* – не зронив) та декомпресії (додав *ні слова*), які носять у сукупності комплексний характер.

Як видно із наведених прикладів, комплексний характер застосування перекладацьких трансформацій надає перекладу точності й адекватності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Переклад – це перетворення повідомлення вихідної мови в повідомлення мови перекладу. Нерідко в процесі перекладу виникають відхилення від

прямих словникових відповідностей. У таких випадках прийнято звертатися до перекладацьким трансформаціям, які служать для перетворення внутрішньої форми слова або словосполучення або її повної заміни з метою передачі змісту висловлювання.

Основна мета перекладача полягає в досягненні адекватного перекладу. Для досягнення цієї мети необхідно вміло використовувати перекладацькі трансформації, дотримуючись відповідні норми мови перекладу, тим самим забезпечивши більш точну передачу інформації, укладену у вихідному тексті. Дослідження лексико-семантичних перекладацьких трансформацій при перекладі художнього тексту є метою даної роботи.

Опрацювавши переклади роману Г. Веллса «Машина часу», зроблені М. Івановим та О. Дідик, ми дійшли такого **висновку**: в перекладі М. Іванова наявні близько трьохсот трансформацій, що свідчить про те, що перекладач дещо відійшов від норм мови оригіналу для того, щоб зробити текст простішим для сприйняття українським читачем та наблизити його до норм українського узусу. У свою чергу переклад, зроблений О. Дідик, демонструє намагання перекладачки дотримуватись норм оригіналу і досягнути спрощення перекладу. Найчастіше в перекладах були застосовані трансформації контекстуальної заміни та транскодування, що зумовлено особливостями української мови. У більшості випадків трансформації були виправданими. У деяких випадках використання певної трансформації було влучнішим у перекладі М. Іванова. Але здебільшого трансформації носили комплексний характер: задля досягнення адекватності – головної мети перекладу – перекладачі застосовували декілька трансформацій одночасно, і як було зазначено, не тільки лексичних, але й стилістичних. Отже, для всебічного аналізу перекладів роману необхідно надалі розглянути комплексне застосування всіх видів трансформацій, застосування яких сприяє якості перекладу художньої літератури.

Література

1. Англо-український словник: Близько 65000 слів / уклад. М. П. Подвезько, М. І. Балла; за ред. Ю. О. Жлуктенка. Київ: Рад. школа, 1974. 663 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва: Международные отношения, 1975. 240 с.
3. Веллс Г. Машина часу. Харків: Фоліо, 2003. 480 с. URL: http://ae-lib.org.ua/texts/wells_the_time_machine_ua.htm
4. Веллс Г. Невидимець. Машина часу / Пер. з англійської: Оксана Дідик, Володимир Лівар. Київ: Країна Мрій, 2013. 315 с. URL: <https://coollib.net/b/300987/read#t31>
5. Латышев Л. К. Курс перевода (Эквивалентность перевода и способы ее достижения). Москва: Международные отношения, 1981. 242 с.
6. Науменко Л. П., Гордеева А. Й. Практичний курс перекладу з англійської мови на українську: навч. посібник. Вінниця: Нова книга, 2011. 136 с.
7. Остапенко С. А. Особливості застосування граматичних трансформацій у процесі перекладу англійського художнього твору українською та російською

мовами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. № 2(26). 2017. С. 113–115.

8. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): для институтов и факультетов иностр. языков. Учебное пособие. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ; Москва: ООО Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. 416 с.

9. Wells H. G. The Time Machine. URL: http://www.planetpdf.com/planetpdf/pdfs/free_ebooks/The_Time_Machine_NT.pdf